

מאנשי

פרופסור ישראל פרידלנדר

פרופסור ישראל פרידלנדר, אשר נפל הלל מידי מרצחים בנסעו מטעם ועד-העזרה האמריקאית להחיש יסע לאחיו הנדכאים באוקרינה ביום ג' כ' תמוז תר"ם בקרבת העיר ירמולינק, היה טפוס מיוחד במינו, כי נתאזרו בו ונתלכדו מלמד ממתח ועסקן מפרסם, חוקר במכמני העבר ואחד מבוני בנין העתיד, איש שקוע כלו בספרים ועומד עמוה בקשרי החיים, והשניות הזאת, אשר רב ברכה בכנסייה, נראתה גם במחקרו גם במקצועות אשר בחר לו לנושא חקירותיו. ואולי גרמו לזה ימי געוריו ואמן הנוכו.

הוא נולד בקובל בשנת תרל"ו ואמנם בעודנו ילד הסיעו אבותיו את משכנם לפרגה פרור ורשה. פה השתדלו הוריו להנכו על-ידי מלמדים ומורים מבהקים גם בלמודים עברים גם בלמודים כלליים—מבלי שצלה את רב ימיו בין כתלי בית-המדרש בחברת אנשים רחוקים מן החיים, עד כי תמיד היה אפקו רחב וחוג מחשבותיו מקיף עולם מלא. אחר-יזה נסע לברלין ושמע שם לקח גם בבית-מדרש לרבנים מיסודו של הרב ר"ע הילדסהימר גם באוניברסיטה, השתקע עצמו בתורת ישראל והכמתו, אבל עסוה לקחו לבבו ביחוד תורת הלשון הערבית וחקירת האסלאם ובפרט ידיעת השפה הערבית אצל היהודים וספרותה, ומעצמו נמזגו העניינים האלה ונהיו לחקירת היחס שבין היהדות והאסלאם והשמעתם זה על-זה, דבר שהחל לחקור בו לפני תשעים שנה בערך גיגר בספרו הנודע, מה לקח מחמד מהיהדות? ושהעמיקו בו אחר-יזה החקירה ראשון לכל הארי שבחבורה שטיגנשנדר ואחריו גולדציהר, שרינגר, הירשפלד ועוד חכמים אחרים.

ואמנם פרידלנדר, בבואו לחקור בספרות הערבית של המחברים העברים, שם פניו אל היותר גדול והיותר מצין שבהם, אל אותו ענק-הרוח אשר קרגים מידו לכל התרבות היהודית-הערבית ואשר אחרי אספו את נגזו התחילה שמש אותה התרבות לרדת משח מטה, והוא הרמב"ם. ותהי ראשית מלאכתו של פרידלנדר ספר אשר כתב על השתמשות הרמב"ם בשפה הערבית ואשר אמנם יצא לאור ממנו רק חלקו הראשון והוא החלק הלקסיקלי¹⁾, הינו, אוחם הבטויים הערביים ותמונות השמות והמעלים ושמושם אשר הם כמו מיוחדים לו לבדו, מבלי שימצאו אצל הסופרים הערביים בעלי דת פחמד. ואולם הספר הזה חשוב, לא רק מצדו הבלשני, כי אם גם מצדו התרבותי. הרבה מחוקרי הלשון הערבית עמדו גם הם על חזיון זה, ובפרט עמד עליו דווי, אשר רשם הרבה מהבטויים והתמונות הנמצאים אצל מחברים עבריים כותבים בערבית בספר המלון הגדול שלו *Supplément aux dictionnaires arabes*, אולם כלם בארו את המחזה הזה אשר נתגלה לפניהם על-ידי-זה שחשבו כי היהודים החשיכו את סהרת השפה הערבית ובראו ז'רגון ערבי, כפי שעשו כזה עם הלשון היונית בתרגום השבעים ועם הלשון האשכנזית בימי הביניים ובימינו אלה. אולם כמו שעל-ידי מציאות חדשות נתגלה כי לשון תרגום-השבעים אין זה ז'רגון יוני אשר יצרו יהודי

1) Der Sprachgebrauch des Malmonides. Ein lexikalischer und grammatischer Beitrag zur Kenntnis des Mittelarabischen. I. Lexikalischer Teil. Von D-r I. Friedlaender. Frankfurt a. M. 1902.

סגנון ועל-דבר שפתו הערבית (הראשון מהם יצא לאור גם-כן בתרגום אנגלי בקיץ מאמריו, שידבר על-אודותיו למטה); גאם גאום בבית- מדרש הרבנים בניו-יורק על תולדותיו ביזם מלאה לפטירתו ז' מאות שנה, והא יום כ' סבת תרס"ה (נדפס בקיץ הני"ז), אשר בו נסה ביהודי לתאר במה נבדל הרמב"ם מזולתו וכי בצדק אמרו עליו, ממשו ועד משה לא קם כמשח", כי כמו מרע"ה הקיף גם הוא את היחודות בשלמותו; ועוד גאם גאום בקמברידג' בירה אוגוסט תרס"ו על- דבר הרמב"ם בתור מבאר למקרא (נדפס גם הוא שם). הרמב"ם לא חבר אמנם פרשים למקרא, אבל הוא חשב את ספרו, מורה נבוכים" לנכלל בכלל הפרשנות ואמן הבנתו את המקרא הוא עמוד התיכון לכל מחשבותיו ושטתו, שהיא שטת אריסטו, ואותה השתדל, כידוע, למצא בכתב-הקדש על-ידי שרשים, לא בדרך נגלה, כראם. בדרך נסתר, היינו, בדרך משל וחידה, שחם כמי שיאמר הרמב"ם בהקדמתו למורה-נבוכים, תפוחי זהב במשכיות כסף. כן הוציא לאור פרידלנדר מתוך כתב- יד כמה מתשובות הרמב"ם במקורן הערבי וביניהן התשובה הנודעת המתחלה, ואמר סלו סלו פנו דרך" (נדפסה בתרגום עברי של ר"מ תמה בפאר חזור סימן קנ"ב ובקיץ השו"ב הרמב"ם סימן קמ"ט), שהיא תקנה אשר חקן הרמב"ם במצרים נגד מנהג מינות (ר"ל מנהג הקראים) שנתפס שם בין הנשים לרחוק במים שאובים ולא לטבול טבילת גדה במי-מקוה. ואת התשובות שהוציא לאור תרגם עברית, כי היה טוטר מצ"ן בעברית ובעל סגנון נאה 1) ובפרט היה כמו גדול לתרגם מערבית לעברית. כן הוציא לאור, למשל, במאסף שיצא לאור לכבוד ר"י הלוי בברסלוי, שריד ערבי מהגניות אשר חשב עליו שכתב כי הוא חלק מספר המקורן לרב סעדיה גאון, ואולם באמת הוא, כנראה, המקור הערבי מספר שערי שבעות לר' יצחק

1) חבל, כי יצא מתחת ידי עטו אך מעט בעברית, ונדע לי ממנו רק מחברתו על-דבר היסוד המדיני בהשקפות הנביאים שתזכר להלן ועוד מאמר ב"השלח" על-דבר האנציקלופדיה האמריקנית ומאמר קטן ב"העמ", שיצא לאור על-ידי ויניקובסקי, ואולי הדפיס עוד איזה מאמרים שנעלמו ממני.

מצרים, אבל כי זו אותה השפה שהיתה מתהלכת אז בארץ, כן הראה פרידלנדר כי המחברים העברים ובראשם הרמב"ם היו בעלי סגנון נפלא בערבית וירדו עד מעמקי מצרונת, וכי השנויים והנסיות מן השפה הערבית הקלסית שנמצאו אצלם הם ברוח השפה, כפי שהיתה שלטת אז בארצות תאסלאם, ואדרכת, כי מי שרוצה לדעת אותה כתייתה, עליו לחקור את תכונתה בספרי מחברים ערבים, כי המחברים הערבים עמדו תחת השפעת הקראן ומב-לרמשים היו למטהרים (פוריסטים) בלתי מתחשבים עם השתלשלות הלשון במשך דורות שלמים, ולכל-היותר נמצא אצלם מה ושם בטויים ומלים ערביים משפיעים מהעברית בענינים נוגעים להלכה ודת. ולהסך, נפרו עקבות הלשון הערבית בסגנונו העברי של הרמב"ם (כמו מיד בתחלת ספרו משנה-תורה: לידע שיש שם מצוי ראשון, שהוא הקיף מן הערבית), וכבר תודה בזה רבי יהודה אבן תבון בהקדמתו לספר הרקמה, בתמצולו על טעיות שיש בתרגומו, בזה הלשון: כי הטעות הזאת לא עברה עלינו בעבור קוצר בינה וחסר הכרה, כראם מפני השגגה וטרדה הלב במליצה כל-שכן עם שגרת הלשון הערבי בטינו וברעיונונו וחיותו לפנינו ונגד עינינו בעת העתקתנו וכו'. בעד ספרו זה נכתב פרידלנדר בכתב דוקטור לפילוסופיה בשטרס- בורג והחמיים רבים תגידו תהלתו ובפרט שני מוריו, אשר סמכו ידיהם עליו וינבאו לו עתידות גדולות בעולם המדע, והם הפרופסור לורים פרט והלדקי.

הרמב"ם החבוריו היו לו לפרידלנדר גם אחר-יו לנושאים של ספרים ומאמרים שונים והקידות מלאי ענין. כן הוציא לאור במערכה של גוסהיל ויסטרוב הנועדה למתלמדים את שפת בגרשם והנקראת בשם Semitic Study Series כעין הריסטומטיה מספרי הרמב"ם הערביים (פרוש המשניות, ספר המצות, מורה נבוכים) עם מבוא נכבד על חיי הרמב"ם וסגנונו הערבי 1); כתב שני מאמרים חשובים במאסף האשכנזי Moses ben Maimonides (חלק א, ליספיה 1908) על-דבר הרמב"ם בתור בעל

1) Selections from the Arabic Writings of Maimonides, edited with Introduction and Notes by Israel Friedlaender. Leiden 1909

ביר ראובן נכד הרי"ף (יש שמיחסים אותו להרי"ף), ובמאסף שיצא לאור לכבוד רבו הפרויסטר השמאן ראש בית-מדרש הרבנים לתרדים בברלין הדפיס שירים מספר השותפות לרב שמואל בך-הפני בערבית, גס-כן מהגניזה, ואת שניהם תרגם עברית צחה ומתאימה לסגנונם של הגאונים בהלכותיהם.

אחרי אשר נכתר בכתר דוקטור לפילוסופיה בשטרסבורג נחנך בתור דוצנט פרטי באותה האוניברסיטה, ובקריאתו הראשונה אשר קרא בה ביום ט"ו לנובמבר שנת 1902 כבר כמו רשם את ארח הקירותיו, אשר התנה לו. ברשא הקריאה הזאת היה, העריון המשיחי בתאסלאם (נדפסה במקורה האשכנזי במאסף שיצא לאור לכבוד רבו הרי"א ברלינר ובתרגום אנגלי בקבץ מאמריו הג'ל). העריון הזה נולד על ברכי כת השיעיה (מקביל למלה העברית סיעה, ר"ל מלגה), שהוא הקצור מן שיעיה עלי, ר"ל הכת המחזיקת בעלי התנו של מהמד ומחשבת אותו לבחיר אנשים ולמשיח ה', עד כי אמרו עליו אתרוז מאמיחו, שהוא לא נהרג, אבל נהרג אחר, אשר קבל צורתו, אולם עלי עלה לשמים, שם נתכסה ונחלבש כבר כמה פעמים בתמהדי (ר"ל המישר מאת אלוה), אבל באחרית ימיים ירד בעצמו בענן ויתגלה לכל אנוש, וזאת תמלא הארץ צדק, כמו שהיא עתה מלאה חסם. על-דבר כת השיעיה שררו השקפות מוטעות. ועקרי האסלאם הנודעים קרמר ודווי אשבו, שיקר מחזבה ויה פ"ס, אשר שם חסכינו לראות במושל דמות אלוה ועשו כזאת עם עלי, ועוד השבו, שבעלי השיעיה מודים רק בקראן ומרחיקים את הסגיה (ר"ל המטורה או הקבלה), עד כי היו כאלה בין חכמי ישראל (ובראשם שי"ר) אשר דמו, כי הקראים מהגדי תורה שבעל-פה והרבנים המחזיקים בה מתאימים הם לבעלי השיעיה והסגיה (שיעיטים וסונגיסטים). אולם כעת גזע, כי גם לבעלי השיעיה היו קבלות ופטרות מיוחדות להם (כמו שגם הקראים, למרות כל התנגדותם לקבלה, הכירו להודות בשלשלת ההעקקה כמי שיצרו אותה להם וקראו לה סבל הירשה) וכי מקור מחזבה הוא ערבי, אבל כי נגרת בה, ובפרט בהרעיון המשיחי שלה, השפעת הדת הנוצרית, זיותר מזה השפעת היהדות, עד כי נראת שמיסד הכת היה היהודי עבד גללה אבן סבא

מתמן, אשר המיר את דתו בדת האסלאם ואשר היה הראשון שתחזיק את עלי למשיח. פרידלנדר תרחיב מה את החקירה וסחה הרבה שיעים אשר היו נעולים עדי-כח, אף הקדיש לעבד גללה זה סאמר חשוב (במיע צייט-שריסט פיר אשורילוגיא) מפין אור חדש עליו ועל תכונתו. אולם יותר נכבד מזה הוא סמר שלם אשר כתב על דעות בעלי השיעיה כפי מה שתארו בחבורו של אבן חזם. הסמר הזה היה יוצא הלציה של משפחה נוצרית, אבל בעצמו היה מחמדי קנאי וחי בספרד במאה הי"א. הוא התוכח עם חכמי הנוצרים ויהודים וביניהם עם רב שמואל הגנידי. ידיעותיו היו רחבות מאד והיו מקיפות מקצועות ממקצועות שונים ועם זה היה בעל סגנון חד ויפה. הוא כתב הרבה ספרים וביניהם סמר גדול על כל הדתות והכתות שנודעו לו (כתאב אלמלל ואלנחל). מחסר הזה לקט פרידלנדר מה שנמצא בו על בעלי כת השיעיה ובארם באור אך, אשר בו הראה את ידיעותיו העמקות ובקיאותו הנדולה בכל מה שנוגע לחקירת האסלאם והענינים המסתעפים ממנה.

את הסמר הזה הגיש פרידלנדר לפני האוניברסיטה בשטרסבורג בשנת תרס"ב, למען יכירוהו בתור דוצנט פרטי (מה שקורים באשכנזית, הגציליטשצייטונגסשריפט), אולם הסמר בעצמו יצא לאור אך ט' שנים אחר-כן באנגלית באמריקה 1), כי בשנת תרס"ג נקרא מתברו להיות מורה לכתב-הקדש בבית-מדרש הרבנים בניז'ורק, אשר עמד תחת הנהלת הרש"ו שכטר, ובשנה שלאחריה נשא לאשה את בתו של הפרקליט והציוני הידוע מר הרברט בנטמיטש בלונדון. ואמנם את חקירותיו במקצוע ידיעת כת השיעיה לא נטש גם אחריוה ורק כי עמד על הקשר שבינה ובין היהדות וישרם בהרבעון האמריקאי לחכמת ישראל מערכת מאמרים יקרים בתכנם ויסיים בצורתם על-דבר השפעת למודי כת השיעיה על הכתות בישראל 2), ובפרט על

1) The Heterodoxies of the Shlites according to Ibn Hasm. Introduction, Translation and Commentary by Israel Friedlaender. New Haven 1919.

2) Jewish Arabic Studies by Israel Friedlaender. I. Shilitic Elements in Jewish Sectarianism. Jewish Quarterly Review, New Series, Vol. I—III (1910—1912).

אתן שמסדיהן התימרו להיות משיחים, וביחד נוגע זה, כפי שתראה פרידלנדר באופן חד ושנון, לשני דברים. האחד הוא האמונה בשיבה או בחזרה (אלרז'עה בערבית), ר"ל, שהמשיח לא מת, אבל נתכסה ויתגלה באחרית הימים (ונמצאו רמזים לזה כבר במדרש רז"ל), והשני הוא האמונה במיתה לפניו, ר"ל, כי מלאך לבש דמותו של המשיח הנוהג, אבל המשיח בעצמו חי במקום נסתר או עלה לרקיע, כזה אמרו בעלי השי"ע על עלי וממלאי מקומו המתים וכזה אמרו היהודים שהאמינו באבי עיסי אשר היה בימי תנאים וזולתו, כזה אמרו על ש"צ ועד האחרון שבהם הוא משיח הקקר שכר אלכחיל אשר נתגלה בחיפן בשנת תרכ"ח. גם עליו אמרו מאמיניו (צ"ן אגרת-הימן השנית לר"י סטיר, ע' ל"א) אהרי אשר נהרג על-ידי צווי מושל הימן, כי זו, התריגה אינה אלא לפניו ולא הלך בו ידים, ועל שבתי צבי אמרו מאמיניו (צ"ן תהלת ספר קצור ציצת נובל צבי), שחס ושלום ששבתאי המשיח הוא במאסר, כראם גבראל בדמותו, כי אמנם שבתאי עלה לרקיע, ועוד היו כאלה אשר מאנו להודות כי משיחם המיד דמ, אבל אמרו, שהוא עלה לשמים וצורתו נדמה להם כאיש מומר" (צ"ן שם, דף ל"ב, ע"ב). פרידלנדר תראה עוד על שוויים רבים כאלה, אשר אולי יש בהם גם הפרזה ונטיה לתגדיל את המדה, אבל ברבם קולעים אל המסרה ופוללים דרך מדשה להבנת מותמן של תרבה כתות בישראל ותכונת משיחם שקר.

תחת-עקבות בתורת כת השי"ע ובהרעיון המשיחי הכרוך בה תביאה, כנראה, את פרידלנדר לחקור אגדה ערבית אחר נפלאה שנרמזה בהקראן ושעדרתה לא נחקרה תכונתה כראוי, היא האגדה על-דבר הכ"ר (ר"ל חירוק, השוה את המלה הערבית חציר). כ"ר הגביא חירוק שחה ממקור היים והוא חי לעולם בתור מנן ועוזר לכל גיכה וקשה רוח, הוא עבד ה' היוודע נסתרות וימות רק אז כשישמע קול שופר המבשר את ביאת יום הדין האחרון ותחית המתים. הרבה השערות נאמרו על-דבר מקור מחצב האגדה הזאת ויש שסברו (כמו, למשל, המרוויטור דהנגורג), כי יש בה תי האגדות העבריות על-דבר אליהו הנביא, ואמנם לפי פרידלנדר

יש לבקש את מקורה בתאגודת המספרת על-דבר אלכסנדר מקדון בתולדותיו המיסתות לקליסטנס, כי המלך העז הזה הלך לקצוי ארץ בבדי למצא את מקור החיים ופעם אחת כאשר נגש הטבח שלו להכין לו מזון מדג מלוח ורחצו במים היה הדג וקסץ לתוך המים. אז הבין הטבח כי זה הוא מקור החיים ושתה ממנו ונעשה על-ידי-רוה לנך-בלר-תמותה. אלכסנדר קפץ על עבדו אשר השיג מה שבקש הוא ולא מצא ואחרי אשר לא יכול להרגו, כי הלא המות לא שלט בו, קשר רחים בצוארו וצוה להורידו הימה ושם יתיה הטבח הוי נצח בתור שד היים. את האגדה הזאת במקצתה ידעו גם הכמי התלמוד והביאוו במס' תמיד, דף ל"ב, ע"ב, אשר שם יספר על-דבר גילדנא דמלחא (ר"ל דגים מלוחים), אשר בהדי דמחורא לחו (ר"ל בעת שהיו רוחצים אותם במים כדי להעביר את מליחתם) נפל בתו רוחא (ר"ל רוח היים, וכן לנכון ב, עין יעקב), ולא כמו בניסנתג ריחא, ר"ל, ריח טוב), ואז אמר אלכסנדר, ש"מ האי עינא מנן עין אחי. האגדה חיונית הזאת, אשר מנסתה להוכיח כי החיים הנצחיים הם רק למעמסה על האדם (והיא היתה נודעה אצל חיונים גם בשם אגדת גלוקוס), באה לפי דעת פרידלנדר מוחזנים באמצעות הסוריים להערביים, וכ"ר ר"ל חירוק הוא הוא שד היים אשר סביב לו יגדל בקרקעית היים דשא ירוק, ואת השערות: זאת הציע בכפר גדול (ורחבידים I) אשר הפליא את החכמים בבקיאותו הגדולה והרחבת בכל ענפי הספרות המתמטיים אל האגדה הזאת והמשתרעים כמעט על-פני כל לשונות המזרח (ערבית, עברית, טורית, כושית, אשורית ופרסית), מלבד לשונות אירופות (יונית וספרדית), עד כי גם אותם אשר התנגדו להשערות (כמו, למשל, המרוויטור תרטמאן) תודו, פי מלאכה גדולה עשה באסתור.

3) Die Chahdirlegende und der Alexanderroman. Eine sagesgeschichtliche und literarhistorische Untersuchung von Dr. I. Friedlaender. Leipzig 1913.

גודעזע העולם גלו ונודעזע ביחוד עולמו של ישראל. עלתח על הפרק שאלת, יודעי המזרח" (רי"ל מזרח אירוסה) ותמי לתלמידים שכל המולטיקאיים פנו אליו, ואז התעסק בשאלה זאת גם פרידלנדר, יליד ארץ המזרח והניך ההשכלה המערבית, לפי דרכו. שם פניו אל דברי ימי היהודים ברוסיה ומולין והציג לאור ספר מעט הכמות ורב האיכות כולל דברי הימים האלה (1) ותאר בו בתרבות נפלאה לא רק את גורל רב בנינה ורב מנינה של האמה, את ענוויה ולחצה תחת סבל על הגזילים המולנים והצארים הרוסים, כראם בתרבות עוד יותר גדולה את קלסטר פניה תרזחניים, את השנויים והתמורות אשר עברו עליה בחייה, את הזרמים ששלטו ושולטים בה, את הדרך המוליכה מהשיבוה ובית-המדרש אל ההשכלה החדשה ומפנה אל התנועה הלאומית. מה נראה בכל עצם תקופה לא רק את פרידלנדר המלמד היודע להתעסק במקצוע זר לו עד-עתה, כראם גם את פרידלנדר העברי הנלבב, המצר בצרת עמו והמתענין בכל השאלות העומדות ברם עולמית ויחודית, שאלת הלאומיות והציוניות, שאלת הקבוצים הגדולים באירוסה המזרחית, תולכיט ונדוכאים, ושאלת המרכז החדש, העולך ומתורה לנגד עינינו בעולם החדש באמריקה, ובצער — שאלת אותו המרכז המולטי והרחני בארץ אבות, אשר לו ישתוקקר

1) The Jews of Russia and Poland. A Bird's-eye View of their History and Culture. By Israel Friedlaender. New York 1915. ספרו זה יצא לאור בג' מהדורות ומחלתו תרגמה אשכנזית (במ"ע ישרון). לבד מזה תרגם פרידלנדר מכתביו רומי לאנגלית ספר גדול בן ג' חלקים על קורות היהודים ברוסיה ומולין אשר כתבו דגנוב לבקשת המתרגם ואשר יצא לאור על-ידי התברת להוצאת ספרים יהודים באילדרליפה (Jewish Publication Society; החלק תנ"י יצא לאור אחרי מותו). פרידלנדר הראה חנה יתרה לדגנוב ולשפתו הלאומית ויגאם עליה נאום ארך (אשר נדפס בקבץ מאמריו הגיל), אף תרגם כמה מסארי ספריו לצשכנזית (Die jüdische Geschichte. Ein geschichtes-philosophischer Versuch, Berlin 1896; Die Grundlagen der Nationaljudentums, ib. 1907).

פרידלנדר לתאציל מרוחו על אותו המקצוע אשר אותו הורה בבית-המדרש הרבנים בניו-יורק, הוא מקצוע הקירח כתב-ההקדשו; והרבה יש להצטער על-זה, כי מלבד שנהלתנו זאת אשר צריכה להיות שדודה ותרופה על-ידי גוסרי כרמנו נהפכה לזרים, תנה מכמה נאומיו שנאם פרידלנדר על ספרי-קדשנו ומאמריו המעטים שפרסם עליהם (וכמעט כלם נדפסו בקבץ מאמריו הגיל) אף שנאמרו ונכתבו בסגנון פוטולרי, נראה איך ידע לגלות את זחרם וישים ולדלות את הפנינים שבהם. כזה היא, למשל, קריאתו אשר קרא על-יבר היסוד המדיני בהשקפות הנביאים, אשר תרגמה גם עברית והציגה לאור בחוברת פיוחדת (1) ואשר לפיה הנביאים הם הם היו שהרסו את הבסיס המדיני של רעיון בחירת יאמה, ישמר תחתיו בסיס דתי או רוחני, זה מה שקוראים עתה ציוניות רוחנית; כזה הוא נאומו על ירמיהו, זה הגדול שבנביאים, וכזה הוא מאמרו השנון, מלא לעג ותחול ועקוזה מלא כאב ותמרורים, על אחד המפרשים החדשים למקרא מבין חכמי הנוצרים (ברינגט), אשר הוא עקין טחוס להבריו בודע בזה, כי, למרות רוח הבקרת שמתמארים בו, אינה ואיפה בידם כשבאים למד את הברית, הישנה והברית, החדשה, כי תרסים בלי חמלה את תמות ספרי-קדשנו, אף כי ידעתם את רוח השמה העברית והקוניהם שאומרים לתקן את גוסח המסורה מעוררים הרבה פעמים שחוק אצל כל בר-בירב דחו יומא, ובאותה מדה שגדולה אירידיעתם תגדל יחירותם, ולעצמם זה עומדים בתרדת קדש מול ספרי הברית החדשה ולא ירשו לעצמם לגעת בו יד.

כה חי פרידלנדר כאהל המדע והרביץ תורה רבבים, אף שמעולם לא צמצם עצמו בארבע אמות של הקירותיו, אבל תמיד היה לבו ער לכל ענין הנוגע להרמת-קרן ישראל ושתידותיו. במרץ רב עסק לסוכות הציוניות ורכש לת-הרבה נפשות ובאמנות גדולה עבד על שדה התחית ובפרק על שדה ההנוך העברי בקהלת ניו-יורק ויחזר מרבה באוכלוסין, ונמיעותיו אשר נסע שגששו והקיאו פרי. והנה באה מלחמת המבל,

(1) היסוד הקדיני בהשקפות הנביאים מאת פרוס. ישראל פרידלנדר. ניו-יורק, תרע"ד.

שעברה בא לירשה במטרה לחקור את מצבם של יהודי אוקריינה; ואמנם כאשר לא יכול לגמור שמה דרך רוסיה הסובייטית, קבל עליו את הנחלת מעשה העזרה בחבל אוקריינה הנכבש בידי צבאות פולין. והנה קדמתו חמת בעת הגישו עזרה לאחיו הנענים בדמי ימיו. ביום מטירתו של הרצל עלתה גם נשמתו הסוערה אל תאלהים ויכוננו עליו הדברים שאמר בעצמו בנאומו על הנביא ירמיהו, אשר גם הוא נהרג על-ימי האגדה על-ידי בני-בליעל (העבר והתורה, ע' 94), תרופה גדולה היתה לירמיהו למות בעד עמו אזרי אשר נתן לו את כל מה שהיה ביכולתו לתת לו — והוא חי בעדו. גם פרידלנדר חי בעד עמו ומת בעד עמו. יחי זכרו ברון!

ד"ר ש. א. פוןונסקי.

הלבבות והערוגה הנמשות ואשר המנוח זכה לראותו עוד הולך ומתקדם, הולך ולובש צורה ממשית. על כל השאלות דן פרידלנדר ובכלן נשח רוח חיים, אם במאמריו השונים אשר פרסם במ"ע האמריקנים ואם בנאומו הישנים אשר נאם באספות גדולות ואשר תמליאו את השומעים בתכנם ובסגנונם הפיוטי. וכמו לבו נגא לו, כי עבודתו קרבה לידי קצה, סכם אותה ואסף את מבוז מאמריו ונאומו המפורים לקבץ אחד אשר קרא לו בשם „העבר והתורה“¹⁾, לאמר — על התורה להיות המשך העבר והגשר המחבר אותו אל העתיד, כי מבלעדי זה, מבלעדי השם המסורה המקשר אותנו עם העבר, אך תמול היינו ומה אנהנו, אבל אם באנו רק לחבב את העבר ולחקור אותו מבלי שים לב אל התורה, אז נפסק להיות עם חי ומרגיש ומשתוקק לעמים מלאים ונהיה לכל-היותר ענין לארכיאולוגים ולחוקרי קדמוניות. הרעיון הזה היה היסוד לכל מחקריו של פרידלנדר ולכל עבודותיו אשר עבד ובכלם נרתה השמעת אותו האיש אשר נכנע לפניו וחשב אותו לרבו ומורה דרכו, והוא אחד-העם. הוא תרגם את החלק הראשון של ספר „על פרשת דרכים“ אשכנזית, אשר יצא לאור בשתי מהדורות²⁾, לו ולשפתו הקדיש נאום יפה אשר נאם בשנת תרס"ו בבית מדרשו, לו הגיש מנחה את מחברתו הנ"ל על-דבר היסוד הפדיוני בהשקפת הנביאים, אשר גם היא מבססת נלה על רעיונותיו של הסופר הגדול הזה ושימנו ובכל עת-מצא פרסם את דעותיו ועשה להן נמשות.

קבץ-מאמריו זה היה ספרו האחרון אשר ראה אור והדפוס בחייו, כי כשנוסד באמריקה ועד העזרה ליהודים גרועי המלחמה באירופה המזרחית היה פרידלנדר אחד מחברי היותר חריצים, השתתף בכל האספות והועידות והסיף בלי לאות לסובת המוסד. בשנה

¹⁾ Past and Present. A Collection of Jewish Essays. By Israel Friedlaender. Cincinnati 1919.

²⁾ Ahad Haam. Am Scheidewege. Erster Band. Aus dem Hebräischen von Israel Friedlaender, Zweite verbesserte und vermehrte Auflage. Berlin 1913.